

ցածը՝ մասնաւոր անհատներին: «Տեղացիներէն գլխաւորապէս հայ վաճառականներն են մեծ տնտէրերը»: Քաղաքի եկեղեցիներէ թիւը եղել է 42, «բնակչութեան համեմատութեամբ չափէն աւելի շատ»: Դրանից 23-ը հայ լուսաւորչական, 12-ը վրացական, 4-ը ռուսական, 2-ը յունական, 1 էլ հայ-կաթոլիկական:

Թիֆլիսը մի քանի լաւ վարժարաններ ունի, ասում է Վագներ: Դրանց թւում են եղել՝ քաղաքի գիմնազիան եւ օրիորդաց վարժարանը: «Ինձ ասացին, որ հայ աղջիկները իրենց ջանասիրութեամբ եւ ընդունակութեամբ ամէն կողմով վերազանցում են ռուս եւ վրացի աղջիկներին»:

Վագներ յիշատակում է նաեւ քաղաքի գիւղատնտեսական դպրոցը, հիմնուած բարոն Ռոզէնի օրով:

Մասնաւոր դպրոցներից Վագներ մեծ գոմասանքով նորէն խօսում է Աբովեանի վարժարանի մասին եւ գրեթէ բառացիօրէն կրկնում այն գնահատական խօսքերը, ինչ ընթերցողը արդէն կարգացել է այս յօդուածի առաջին գլխում: «Դժբախտաբար այդ գոմասական մասնաւոր դպրոցը վերջ գտաւ գեռ Թիֆլիսից մեկնելուցս առաջ՝ պ. Աբովեանն ուրիշ տեղ նշանակուած լինելու պատճառով»:

Չարմանալի է, որ ոչ Վագներ, ոչ էլ Բոդենշտէդտ ու Հաբստհաուզէն յիշատակութիւն չեն անում Ներսիսեան դպրոցի մասին:

Թիֆլիսի բնակիչների թիւը 1842-ին, 26,000 շունչից աւելի էր, պաշտօնեաները եւ զօրքը չհաշուած»: Վագներ ցաւ է յայտնում, որ ռուսների հրատարակած վիճակագրական տախտակի մէջ թուեր առաջ չեն բերուած

ըստ ազգութեանց: «Լաւ աղբիւրից տեղեկացայ սակայն, որ հայերը աւելի մեծաթիւ են, քան թոյր միւս ազգութիւնները՝ միասին առած, կազմելով ընդհանուր բնակչութեան երեք հինգերորդից աւելի»: Եւ սակայն քաղաքի իշխող լեզուն վրացերէնն է»:

Ազնուականների թիւը ողջ բնակչութեան գրեթէ մէկ տասներորդ մասն է կազմել, իսկ իշխանական տոհմի շառաւիղների թիւը՝ 300:

Բացի հայերից ու վրացիներից՝ Թիֆլիսի բնակչութիւնը բաղկացած է եղել նաեւ՝ թաթարներից, պարսիկներից, տաճիկներից, օսերից, չէրքէզներից, լեզգիներից, կարիկու-միկիներից, լազերից, պլաններից եւ քրդերից:

Վագների գրքի մէջ հանդիպում ենք մի շարք տեղեկութիւնների քաղաքի տնտեսական ներքին կեանքի մասին: Այդ ամէնի վրայ սակայն անկարող ենք ծանրանալ այս յօդուածի մէջ:

Ամփոփելով մեր խօսքը պիտի ասենք, որ Վագների աշխատութիւնը («Ուղեւորութիւն») մեր երկրի եւ ժողովուրդի 1840-ական թուականների կեանքը ուսումնասիրելու համար կարեւորագոյն օտար աղբիւրներից մէկն է: Մասնաւորապէս նրանով է բարձրանում գրքի արժէքը, որ նա հարուստ տեղեկութիւններ է պարունակում Հայաստանի բնապատմութեան մասին:

Արժէքաւոր են նաեւ հեղինակի՝ վրաստանին վերաբերեալ աշխատութիւնը, ինչպէս նաեւ «Ուղեւորութիւն դէպի Պարսկաստան եւ քրդերի երկիրը» գրուածքը (Լայպցիգ, 1851 թ., երկու հատոր):

